

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QITISH SAVODXONLIK FANI TA'LIM MAZMUNINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK VA DIDAKTIK USULLARI

Kuranbayeva Husnora Abdullayevna

TAFU "Pedagogika" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotasiya: *Ta'lim traektoriyasini metodik shakllantirish imkoniyatini yaratilishi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining lingvopedagogik kompetensiyalarini takomillashtirish, talabalarining fanga qiziqishi, hamda bir o'quv topshirig'ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining topshiriqlarini amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi, topshiriqlarni zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi, joriy etilishi maqsadga muvofiq ekanligi asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *traektoriya, lingvopedagogik kompetensiya, o'rta ta'lim maktablari, mashq, topshiriq.*

Аннотация: *Создать возможность методического формирования образовательной траектории, совершенствования лингвопедагогических компетенций будущих учителей начальных классов, интереса учащихся к науке, умения развивать несколько речевых навыков при выполнении одного учебного задания, исходя из того, что будущим учителям начальных классов желательно осознанно подходить к выполнению своих задач, соблюдать дидактическую последовательность в их выполнении, уметь корректно общаться с искусственным интеллектом для нахождения задач из современной информации источников, а также представить данные.*

Ключевые слова: *траектория, лингвопедагогическая компетентность, общеобразовательная школа, упражнение, задание.*

Umumiy o'rta ta'lim maktablari boshlang'ich sinf uchun ona tilidan tuziladigan o'quv dasturlari fanga oid darsliklar va ishlab chiqilgan o'quv qo'llanmalarida o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish va shular xususida tizimli ishlar olib borish, 1-4-sinf o'quvchilari nafaqat ona tili o'qitish metodikasi darslarda so'zlarni to'g'ri qo'llash qobiliyatiga ega bo'lishi, balki ijtimoiy hayotda ham nutqiy vaziyatlarga duch kelganda muammoni muloyim so'zlash, hikmatomuz maqollarni keltirish, ba'zi o'rinlarda buyuk siymolarning hikmatli so'zlaridan namunalar keltirish va sharhlash, kelajakda o'z kasbining yetuk mutaxassisi hamda barcha nutq uslublarida o'zining fikr

muloahasini, munosabatini izchil ravishda belgilangan talablar asosida ifodalay olishi darkor. Shuning uchun, avvalo, tayanch, umumta'limda DTSda belgilangan nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan talablarni rejalar asosida nazariy ma'lumotlarni chuqur o'rgatish, mashq va topshiriqlardan unumli foydalanish, dars jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llash, ona tili darslariga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etilishini ta'minlash zarur. Bu esa, ona tili ta'limidagi eng dolzarb hisoblangan bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda dialoglar berilgan topshiriqlarni tuzib chiqish va o'quvchilarni nutqini tozalash ishlarini amalga oshirish mashqlarini ham yaratish foydali deb hisoblaymiz, ona tili darslarida videolavhalar, qo'l mehnati bilan chizilgan rasmlar, chizmalar mavzuni tushunish uchun yordam beruvchi vositalardir. Odatda, nutqiy kompetensiya o'quvchilarning gapirish (dialogik hamda monologik nutq, rolli o'yinlar, muhokama), tinglash (konspektlashtirish, matn mazmunini qisqacha bayon etish, lisoniy taxminlarni rivojlantirish), o'qish (izlanuvchi, tanishtiruvchi, shaxsiy nuqtai nazarni shakllantirish, matndagi asosiy fikrni tushunish) hamda yozma nutq (ko'chirib yozish, turli ish qog'ozlarini to'ldirish, tavsiflarni tuzish, yetishmayotgan ma'lumotlarni to'ldirish, ijodiy matnlarni yaratish) malakalari sifatida tushuniladi. Tinglash, o'qish, so'zlash, yozish malaka va ko'nikmalarini egallab matn yaratish, yozma ish turlarini bajarish, monologik nutq yaratuvchisi – yakka shaxs tomonidan amalga oshiriladi.

S.Salimovaning ta'kidlashicha, fikrni va ma'lumotni xatosiz yozish, ya'ni "imlo, bu – savodxonlik, savodxonlik esa madaniylik belgisidir" [68;31-b.]. Insonda ma'lum bir ehtiyoj tufayli muloqotga kirishish istak-xohishi yuzaga keladi. Nutqni shakllantirish va harakatga keltirish fikrning nutqqa aylanishidagi tushuncha, tafakkurning rivojini belgilovchi tanlangan leksik birliklar va ularni bog'lab turuvchi grammatik vositalarga bog'liq. So'zlovchining fikri yozma nutq shakliga kelguniga qadar inson miyasida fikrlar reja asosida aqliy faoliyat tufayli tizimga keltiriladi. Bu o'rinda fikrlarni yig'ish, mavzu doirasidagi fikrlarning ketma-ketligini aniqlash, saralab olingan fikrning mazmun-mohiyatini tushunish, mantiqqa asoslanib gapirish va so'zlashning mazmunini tashkil qiladi. Rivojlantirilgan so'zlash qobiliyati zahirida yozish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bunda ilmiy nazariy qoidalari, badiiy asarlar, barqaror birikmalar ahamiyatli o'rin egallaydi.

Muloqotga kirishish, so'zlash va gapirish, fikrni yozma bayon qilish jarayonida quyidagilarga tayaniladi: hayotiy tajribalarga asoslanib boshdan kechirgan yoki guvohi bo'lingan voqealardan xulosalar chiqarish; bildirilgan fikrlarni asoslangan dalillar yordamida isbotlash; ko'rgan-bilganlarga tayanib

boshqalarga yo'l-yo'riq ko'rsatish; muayyan informatsiyani tinglovchiga yetkazish; mavhum ma'lumotlar yuzasidan tushunchalar berish; tinglovchiga noaniqlikni keltirib chiqargan notanish ob'ekt haqida ma'lumot berib, uni tasvirlashga harakat qilish.

“Britaniya maktablarida oltita tayanch kompetensiyalar asos sifatida olingan. Ularni shartli ravishda bir nechta guruhlariga birlashtirish mumkin. Asosiy kompetensiyalar: muloqotga kirishish, hisob-kitoblar yuritish, axborot savodxonligi” [68:57-b.].

Aytish joizki, bu uchala tayanch kompetensiyaning har bir guruhini takomillashtirish zamirida tinglab tushunish, o'qish, so'zlash va yozish kompetensiyalari kompleks tarzda yordamchi vositalar bo'lib xizmat qiladi.

Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda O.Qurbonova nutqda uchraydigan nuqsonlarni aniqlash ham metodik ahamiyatga egaligini ta'kuidlaydi. Ular: mahalliy sheva yoki oila ta'siri, “ko'cha tili”ning ta'siri, maktabda o'quvchilarning og'zaki nutqiga e'tibor bermaslik, nutq organlarida g'ayritabiiy kamchiliklarning bo'lishi: ba'zi tovushni ayta olmaslik, tili chuchuklik kabi. O'qituvchining muhim vazifasi ana shu nuqsonlarni o'z vaqtida anglash, bartaraf etish, oldini olish sanaladi. Nutqiy savodxonlikni egallash birinchi galda hozirgi o'zbek tili va uning mavjud ifoda vositalarini puxta o'zlashtirish, adabiy til me'yorlariga to'liq amal qilish kabi lisoniy omillarga, ikkinchidan, so'zlashganda muayyan axloq-odob me'yorlariga rioya etish, o'zi va o'zgalar gapiga e'tiborli bo'lish, o'rinli so'zlash, tinglash, suhbatlashish, munozara madaniyatini bilish kabi ijtimoiy-ruhiy omillarga bog'liqdir. Muloyim so'zlash, so'zlayotganda va yozish jarayonida so'zlarni o'z o'rnida ishlatish, nutqni kerakli va foydali so'zlar bilan boyitish o'quvchilarning ma'naviy fazilatlarini yuksaltiradi. O'quvchiga har bir inson hayotida befoyda so'zning ahamiyatsizligini hayotiy voqea va misollar bilan tushuntirish, yaxshi so'zning qadr-qimmatini baland bo'lishini anglatish, ta'lim-tarbiya jarayonining o'zagini tashkil qiladi. O'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish o'zining mustaqil fikrini tinglovchiga aniq va tushunarli yetkazishgina emas, balki tevarak-atrofdagilarning dunyoqarashi, e'tiqodlariga ma'lum xulosalar chiqarish uchun ham ta'sir qilishi zarur. Binobarin, inson nutqi orqali bilimlarni egallashdan tashqari nutq vositasida fikrini ifodalaydi. O'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdan maqsad ulardagi so'zlash, fikrlash, muloqot qilish, munosabat bildirish, mushohada qilish, ifodali o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish, mustaqil ravishda matn tuzish va yozish malakalarini tizimli shakllantirish va o'stirish, leksik va sintaktik birliklarni qo'llashda mantiqiy yondashuvga asoslanishni o'rgatishdan iborat. Til ta'limida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarda nutqini

o‘stirishga yo‘naltirilgan hamkorlikda olib boriluvchi amaliy faol mashg‘ulotdir. O‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish va amaliy ko‘nikmalar hosil bo‘lganini nazorat qilish o‘qituvchidan chuqur bilim berishni va egallangan bilimlarni tekshirib borishni talab qiladi. O‘quvchilar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi ustuvor tamoyillarga asoslanish maqsadga muvofiq.

Har bir metodikaga doir tadqiqotning asosini boshlang‘ich ta‘lim topshiriqlari tashkil etadi. Ona tili ta‘limida keyingi bir asr davomida ko‘plab tadqiqotlar olib borildi. Jadidlar boshlab bergan ta‘limning mazmuni o‘zida ona tiliga xos milliylikni qamragan edi. Tadqiqot davomidagi tahlillarga murojaat qilganimizda umumiy o‘rta ta‘lim darsliklari bilan oliy ta‘lim darsliklari o‘rtasidagi qiyosiy bog‘liqlikka e‘tibor qaratamiz.

Jadidlarning sa‘y-harakatlari bilan yaratilayotgan, o‘z davrida sekin-asta shakllanayotgan milliy ruhdagi “Ona tili” darsliklari o‘z o‘rnini 1939 yilga kelib A.G‘ulomov ta‘kidlaganidek, 1938 yilda (S.Barxudarov va Dosichevalarning rus maktablari uchun “Rus tili” darsligi stabil qo‘llanma sifatida qabul qilingach), o‘zbek maktablari uchun ham keyingi yillarda til me‘yorlarini belgilashda nazariy asos vazifasini o‘tagan Olim Usmon va Barot Avizovlarning to‘liqsiz o‘rta va o‘rta maktablar uchun tavsiya etilgan darsligi egalladi. Keyinchalik professor A.K.Borovkov rahbarligida tuzilgan darsliklar M.Shams, T.Sodiqovlarni darsliklariga nisbatan ancha mukamallikka egaligi bilan ajralib turadi. Yigirmanchi yillarning boshlarida yaratilgan o‘zbek tili darsliklari tarkibida o‘quv topshiriqlari mavjud emas edi. Keyinchalik A.Borovkov boshchiligida 1950 yillarda yaratilgan darsliklarda o‘quv topshiriqlari kiritila boshlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.G‘ulomov.A.G‘. //O‘zbekiston sovet ensiklopediyasi.–T., 1981. – 394-b.
- 2.Usman A., Avizov B. O‘zbek tili grammatikasi. Birinchi bo‘lim. Fonetika va morfologiya.To‘liqsiz o‘rta va o‘rta maktablar uchun darslik.–T: Ozdavnashr,1939. –235 b.
- 3.Borovkov A., G‘ulomov A., Ma‘rupov Z., Shermuhammedov T. O‘zbek tili grammatikasi. Yetti yillik va o‘rta maktablarning 5 – 6-sinflari uchun darslik. I qism. Fonetika va morfologiya. –T: O‘zdavnashr, 1946 – 227-b.
- 4.Ramazan Q., Qajjumij X. Grammatik. Sarf. O‘rta maktablar ucun darslik. I qism. –T: O‘quvpeddavnasr, 1937. – 149 b.
- 5.G‘.Hamroyev Ona tili o‘qitishning samarali usullari. Metodik qo‘llanma. – Toshkent. Bayoz. 2018. 197 b.
- 6.Pedagogika Ensiklopediyasi. 2-jild. –T.: J – M., 2012. – 223-b.

7. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. 4 jild. – T.: O'zME, 2004, – 150-b.

8. To'xliyev, V. O'zbek tili o'qitish metodikasi / B. To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova; red. T. Niyazmetova. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010 – 13- b.

9. M. Axmedova Pedagogika (hammualliflar) – Toshkent.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018 – 294- b.